

II. TEOLOGIA ISTORICĂ

DONATISMUL, SCHISMĂ SAU EREZIE?¹

IOAN-VASILE LEB

Abstract.

The present research aims precisely to establish whether the rupture that occurred within African Christianity in the first Christian centuries was of a heretical or schismatic nature, which is why it contains three parts, one of a historical nature, in which the factors that led to the rupture of the African Church are presented, and one of a dogmatic nature, of doctrine, in which both the teaching of the Donatists and that of the Catholics is presented, followed by several conclusions imposed by our historical-theological approach.

Although Catholics characterized the Donatists as heretics, in reality we are dealing with a schism, not a heresy, for both sides had the same dogmatic teaching, the same Liturgy, and the same Sacraments, even if they differed in the matter of the readmission of heretics into the Church. This schism could have been overcome, but the conquest of Africa by the Vandals and Arabs put an end to the unrest in a completely undesirable way.

Keywords: *Donatism, schism, heresy, Donatus, Parmenian, Augustine, Optatus, Constantine, Constans, Julian the Apostate, Honorius, Carthage, synod, conference.*

Deși, la o privire superficială, problema enunțată mai sus pare una simplă, cercetarea istorică mai nouă arată că ea este una mult mai com-

¹ Studiul de față a fost prezentat ca referat în cadrul conferinței cu tema „Schismen in der Kirchengeschichte - Historische Analysen und ihre Bedeutung für die Methodologie des ökumenischen Dialogs”, organizate de către „Saint Irenaeus Joint Orthodox-Catholic Working Group”, la Cluj-Napoca, 12-16 octombrie 2022.

plexă de cum se credea anterior, fapt pentru care o revenire asupra ei este una cât se poate de benefică. Mai ales în ultimul timp, datorită deschiderii ecumenice a cercetării istorice și teologice, s-au publicat atât o serie de studii, cât și documente privitoare la geneza, desfășurarea și teologia dezvoltată în cursul disputelor dintre cele două părți implicate în această schismă, care a cuprins Biserica din Africa de Nord în secolul al IV-lea și începutul secolului al V-lea, și care a durat până la începutul secolului al VII-lea. După cum au constatat istoricii care au studiat în profunzime această problemă, schisma donatistă nu este decât reflexul diviziunilor sociale, economice și religioase care existau între creștinii nord-africani.² Dacă, însă, autorii insistă mult asupra factorilor neteologici, trebuie precizat că donatismul este, în esență, o mișcare generată de o puternică credință creștină și că numai în acest context poate fi înțeles deplin.³ Și tot în acest context, Fericitul Augustin și-a elaborat teologia privitoare la Biserică și la Sfintele Taine (sacramente), precum și învățătura sa privitoare la represarea dizidenților religioși de către Stat. Trebuie să precizăm de la început că, deși oamenii din ambele tabere se considerau catolici (adică ortodocși), vom folosi mai departe termenii consacrați în istoriografie, anume, catolici și donatiști. Este perioada când învățătura creștină nu era încă definită, sinoadele ecumenice, începând cu primul (Niceea 325), urmând să săvârșească acest lucru. De aceea, pentru o bună înțelegere vom aborda tema noastră în două părți în care vom expune istoria și apoi doctrina celor două părți. Având în vedere complexitatea problemelor în discuție, considerăm abordarea noastră mai degrabă ca pe o invitație la discuție decât o prezentare exhaustivă a acestora.

² Fundamentală în acest sens este lucrarea lui William Hugh Clifford Frend, *The Donatist Church. A Movement of Protest in Roman North Africa*, Oxford, At the Clarendon Press, 1952, reeditată, a treia ediție fiind în anul 1983. Noi o vom folosi pe cea din 1952. Mai amintim aici: Optat de Mileve, *Traité contre les donatistes*. Introduction, texte critique, traduction et notes par Mireille Labrousse. Sources Chrétiennes 412 și 413. Les Editions du Cerf, Vol. I 1995, Vol. II 1996; Optatus: *Against the Donatist*. Translated and edited by Mark Edwards. Liverpool University Press, 1997 (ediție electronică. Translated Texts for Historians, volume 27); Optatus von Mileve, *Contra Parmenianum Donatistam - Gegen den Donatisten Parmenianus*. Eingeleitet und übersetzt von Hermann-Josef Sieben, Fontes Christiani Band 56, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau 2013; Pentru Augustin vezi sit-ul Institutului „Augustinianum” de la Roma, cu întreaga operă augustiniană în original; mai veche, „Bibliothek der Kirchenväter”; Hans von Soden (Hrsg.), *Urkunden zur Entstehungsgeschichte des Donatismus*, Bonn, 1913; Volkmar Keil (Hrsg.), *Quellensammlung zur Religionspolitik Konstantins des Großen*. Texte zur Forschung. Band 54, Darmstadt 1995, Sonderausgabe 2007-WGB-Bibliothek; *Donatist Martyr Stories. The Church in Conflict in Roman North Africa*. Translated with notes and introduction by Maureen A. Tilley. Translated Texts for Historians. Volume 24. Liverpool University Press, 1996; Richard Miles (Ed.), *The Donatist Schism. Controversy and Contexts*. Translated Texts for Historians, Contexts 2. Liverpool University Press, 2016.

³ Rainer Wagner, *Donatismus*, <https://handbuch.glaube.de>, (15.07.2022).

I. Istoria schismei donatiste

1. După cum știm, până în secolul al IV-lea, Biserica creștină a fost sfâșiată de o serie de erezii care atacau însuși fundamentul ei doctrinar, cum au fost, de pildă, ereziile gnostice, maniheismul și altele. Paralel cu acestea, însă, de această dată nu din motive doctrinare, ci pur disciplinare, a apărut în sânul Bisericii din Africa de Nord o primă mișcare schismatică. Este vorba de gruparea adeptilor lui Donat, care s-au rupt de Biserică, formând Biserica donatistă, separată de Biserica catolică (sau ortodoxă). Începutul schismei își are cauzele imediate în evenimentele care au avut loc în Africa de Nord în timpul „marii” persecuții declanșate de către Dioclețian în anii 303-305. Mulți dintre membrii clerului, între care și episcopi, au ascultat de autorități și le-au predat acestora cărțile Scripturii, fapt pentru care cei care au rezistat persecuției i-au numit pe aceștia *traditori* (*traditores*) și *apostați* nedemni de a fi clerici. După spusele lui Eusebiu de Cezareea, persecuția care a avut loc în Africa de Nord a fost scurtă, dar violentă, făcând numeroși martiri.⁴ După încheierea persecuției în primăvara anului 305, conduita plină de admirație a mărturisitorilor (confesori), mai ales aceea a celor din Abitina (aproape de Membressa, în Tunisia occidentală), a rămas adânc înscrisă în memoria contemporanilor. Acești creștini au continuat să se întâlnească și după căderea episcopilor lor, însă au fost arestați și aruncați în temniță la Cartagina. Deși erau în închisoare, ei i-au condamnat în mod solemn pe *traditori* și pe cei ce primeau Sfintele Taine (sacramente) administrate de *traditori*, spunând că aceștia nu vor avea parte de împărăția cerurilor.⁵ De asemenea, ei îl acuzau pe arhidiaconul Cecilian din Cartagina că a interzis în mod brutal creștinilor să ducă mâncare mărturisitorilor care erau întemnițați.⁶ La moartea episcopului Mensuriu de Cartagina, în anul 311/312, în locul acestuia a fost ales tocmai Cecilian⁷, a cărui hirotonie era contestată de către rigoriști, în fruntea cărora se afla o matroană numită Lucilla. Și chiar dacă opoziția avea o atitudine rebelă⁸, se recunoaște faptul că Cecilian a fost hirotonit în grabă și fără prezența episcopilor din Numidia,

⁴ HE VIII,6,10: „Și cine ar putea număra de astă dată mulțimea martirilor din fiecare ținut, în deosebi din Africa, din Mauritania, din Tebaida și mai ales din Egipt, de unde mulți emigraseră prin alte orașe și ținuturi, dând martiri și acolo”. Eusebiu de Cezareea, *Scrieri I*, Partea II, *Istoria Bisericească. Martirii din Palestina*. Trad. Prof. Teodor Bodogae, în Colecția „Părinți și Scriitori Bisericești”, 13, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987, p. 320 (mai departe HE, p.).

⁵ *Acta Saturnini*, 18: PL8, 701; W. H. C. Frend, *Donatisme*, în „Dictionnaire Encyclopedique du Christianisme Ancien”, sous la direction de Angelo di Berardino. Adaptation française sous la direction de Francois Vial, Vol I, Cerf, 1990, p. 717 (mai departe, Frend, DECA, p.).

⁶ *Acta Saturnini*, loc. cit.

⁷ Optatus de Mileve, *De schismate donatistarum* I, 18.

⁸ Optatus, ibidem, 18.

al căror primat obținuse privilegiul de a sfinți (consacra) pe fiecare episcop nou din Cartagina.⁹ Pe lângă acestea, aceștia susțineau că unul dintre episcopii care l-au hirotonit, Felix de Aptunga, ar fi fost un *traditor*, întrucât ar fi predat autorităților cărțile sfinte în perioada persecuțiilor. În anul 312, administratorul temporar (*interventor*), care fusese numit pentru scaunul de Cartagina, a fost asasinat, ceea ce l-a făcut pe primatul Numidiei, Secundus de Tigisis, să întrunească un sinod (conciliu) de 70 de episcopi, care l-au depus din scaun pe Cecilian¹⁰ și l-au înlocuit cu un lector, Maiorin, capelanul amintitei matroane Lucilla, de origine spaniolă, pe care Cecilian o umilise altădată, considerând că aceasta sărutase, înainte de a se împărtăși, moaște cu o origine nesigură¹¹. Sinodalii au adresat apoi scrisori tuturor comunităților creștine din Africa de Nord, spunându-le să rupă orice legătură canonică cu acesta. Cu această alegere, după spusele lui Optatus, „a fost ridicat un altar contra celui alt”¹². Alegerea lui Maiorin (care a murit la scurt timp, probabil în vara lui 313?) a fost fatală pentru unitatea Bisericii fiindcă ceea ce era doar opoziție, s-a transformat în schismă, cunoscută în istoria bisericească sub denumirea de donatism, după numele lui Donat de Casae Nigre/Numidia, noul conducător al opoziției.¹³ Acum, Biserica din Nordul Africii s-a dezbinat în două tabere care au ajuns la confruntări foarte dure între ele.

În timpul acesta, Imperiul roman cunoscuse și el frământări politice foarte importante, cu urmări pentru lumea întreagă. După înfrângerea lui Maxențiu la Pons Milvius, în ziua de 28 octombrie 312, Constantin cel Mare a readus pacea în Imperiu. În toamna aceluiași an, Constantin a aflat și de situația dificilă existentă în Biserica africană, după ce Africa de Nord i s-a predat fără violență. Din anul 313, scindarea Bisericii din Africa de Nord a devenit o problemă imperială. La început, împăratul Constantin îi considera pe donatiști doar niște agitatori.¹⁴ Ascultând, poate, de sfatul consilierului său Ossius de Cordoba¹⁵, Constantin l-a susținut de la început pe Cecilian, considerându-l episcopul de drept al Cartaginei¹⁶, oferindu-i sprijin material pentru a-și realiza obiectivele sale, și amenințând că-i va

⁹ Augustin, *Psalmus contra partem Donati* 11, 44-46: PL 43, 26; Frend, loc. cit.

¹⁰ Optatus, I, 19; Frend, loc. cit.

¹¹ Optatus, I, 16.

¹² Optatus I, 15 și 19.

¹³ Cf. *Donatism*, în: Remus Rus, „Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu”, Ed. Lidia, București, 2003, p. 195. (Mai departe, R. Rus, p.).

¹⁴ Eusebiu, *H E X* 6,4 u.: Scrisoarea către Cecilian.

¹⁵ Augustin, *Contra ep. Parmeniani* I, 4,6 și 10.

¹⁶ John Whitehouse, *The Course of the donatist schism in late Roman North Africa*, în vol. „The Donatist Schism. Controversy and Contexts”, Edited by Richard Miles, Liverpool University Press, 2016, p. 24

pedepsi pe cei care i se vor opune.¹⁷ Cu toate acestea, atunci când împăratul intenționa să-i elibereze de sarcinile financiare municipale (*munera*) pe clericii care erau în comuniune cu Cecilian¹⁸, suporterii lui Maiorin au apelat la el (15 aprilie 313) să le permită episcopilor din Galia să rezolve problemele în discuție, întrucât aceștia nu au fost atinși de persecuție.¹⁹ Între timp, Maiorin a murit și i-a urmat Donat de Casae Nigrae, care era de o altă anvergură decât predecesorul său.²⁰ Constantin a transmis cazul episcopului Miltiade al Romei, care era tot un african. (Rămâne în discuție motivul pentru care împăratul a procedat astfel!!). Însă conciliul ținut la Roma între 2-5 octombrie 313, care s-a pronunțat în favoarea lui Cecilian²¹, i-a nemulțumit pe donatiști, fapt pentru care au refuzat să accepte hotărârile luate și au făcut recurs la împărat. Acesta a acceptat cererea lor și a convocat un nou conciliu, care s-a ținut la Arles, sub președinția episcopului locului, Marinus, dar care, la 1 august 314, s-a pronunțat tot în favoarea lui Cecilian, sinodali exprimându-și nemulțumirea față de violențele donatiștilor.²² La scurt timp după aceea (15 februarie 315), Felix de Aptunga a fost absolvit în mod formal de acuza de *traditio*, în cursul unei audiențe care a avut loc la Cartagina, în fața proconsulului Aelianus.²³ La cererea lui Constantin, cazul a fost reexaminat în întregime, iar la 10 noiembrie 316 împăratul s-a pronunțat definitiv în favoarea lui Cecilian.²⁴ După aceea, în anul 317, Constantin a promulgat o lege foarte severă împotriva donatiștilor, prin care le erau confiscate bisericile, iar conducătorii acestora au fost exilați. După câteva încercări de a-și impune aceste legi, în mai 321, Constantin a renunțat la politica sa coercitivă, iar în anul 324 a dat un edict de toleranță în favoarea donatiștilor, care, socotindu-se „Biserica Martirilor”, până la sfârșitul domniei lui Constantin au câștigat teren în fața catolicilor, ceea ce l-a determinat pe Ieronim să afirme că Donat a acaparat „religia a aproape întregii Africi”.²⁵ Sub conducerea lui Donat, în februarie 330, adepții săi au reconstruit principala lor biserică din Constantina, iar în anul 336 acesta a reușit să convoace la Cartagina un sinod (conciliu) la care au participat 270 de episcopi. Practic, la acea dată existau două biserici recunoscute.²⁶

¹⁷ Eusebiu, *HE X*, 6; von Soden, *Urkunden*, 8.

¹⁸ Eusebiu, *HE X*, 7; von Soden, *Urkunden*, 9.

¹⁹ Optatus, I, 22; von Soden, *Urkunden*, 11.

²⁰ Optatus, app. 1: CSEL 26,185

²¹ Optatus, I, 23-24; Frend 1952, 145-8

²² Optatus, I, 25; Frend 1952, 155-9.

²³ *Acta purgationis Felicis*: Opt., app. 2; von Soden, *Urkunden*, 19; Augustin, *Contra Cresconium* III, 70, 81.

²⁴ Frend, *The Donatist Church*, p. 141-159.

²⁵ Frend, *Donatisme*, p. 717

²⁶ Karl Suso Frank, *Lehrbuch der Geschichte der Alten Kirche*. 2. Verbesserte Auflage, Ferdinand Schöningh, Paderborn-München-Wien-Zürich, 1997, p. 269 (mai departe Frank, p.).

2. După moartea lui Constantin, fiul său Constans I (337-350), a trimis în Africa de Nord (Numidia) doi comisari imperiali, Paul și Macarius, pentru a cerceta situația religioasă de acolo. Frend consideră că motivul acțiunii se datora demersului făcut de către Donat de a fi recunoscut singurul episcop de Cartagina.²⁷ Paul și Macarius au favorizat pe față tabăra catolicilor, ceea ce l-a făcut pe Donat să afirme că împăratul nu trebuie să se amestece în treburile Bisericii (Ce are a face împăratul cu Biserica! *Quid est imperatori cum ecclesia?*). Constans a reînnoit atunci edictul tatălui său din 316, pornind o represiune dură împotriva donatiștilor. Apoi, prin Edictul de unire din anul 347, el voia să-i forțeze pe donatiști să se unească cu catolicii.²⁸ Donatiștii au răspuns prin Donatus, episcop de Bagai, care a cerut ajutorul așa-numiților *circumcelliones* (a căror origine este, încă, discutată!)²⁹. Bazilica în care aceștia erau baricadați a fost atacată de către soldați, iar Donatus de Bagai și apărătorii săi au fost masacrați. Când alți episcopi donatiști au protestat, Macarius i-a biciuit, iar mai târziu episcopul Marculus a fost martirizat.³⁰

Donatus, episcopul de Cartagina (270-355) a fost exilat, se pare, în Galia, unde a murit în jurul anului 355, fără a mai putea reveni în Africa.³¹ Cu toate acestea, deși influența catolică a crescut între anii 347 și 361, totuși, susținerea populară a donatiștilor s-a micșorat foarte puțin.

Situația donatiștilor s-a schimbat odată cu urcarea pe tronul imperial a lui Iulian Apostatul în anul 361³², care a permis clericilor donatiști să se reîntoarcă din exil, să le fie restituite bisericile și proprietățile confiscate prin decretele lui Constans, la scurt timp devenind mai puternici decât catolicii. Urmașul lui Donat a fost Parmenian (363-391/392), un ne-african, care i-a condus pe donatiști cu fermitate, asigurând stabilitate Bisericii donatiste. La moartea acestuia (391/392) s-a produs o schismă chiar în sânul donatiștilor, între Primian, urmașul lui Parmenian, care-i reprezenta pe extremiștii din Numidia, și Maximian, o rudă a lui Donat, adept al donatiștilor moderați din Africa Proconsulară și din Byzacena. La început, partizanii lui Maximian au avut avantaj, reușind să-l condamne pe Primian pentru diferite infrapecțiuni disciplinare, la conciliul de la Cebarsussa, din 24 iunie 393.³³ Însă la un

²⁷ Frend, 1952, 177.

²⁸ Frank, p. 269.

²⁹ Circumcellionii au fost caracterizați drept teroriștii antichității, echivalentul grupării sioniste din Palestina între 1946-1948, ori al Armatei Republicane Irlandeze din Irlanda, o formă timpurie de fanatism religios. Cf. John Whitehouse, art. cit., p. 26.

³⁰ Optatus, III, 3-12; VII, 6, Frend 1952, p. 178-181.

³¹ *Donat de Cartagina*, la Remus Rus, DELC, p. 193.

³² Ioan Rămureanu, *Persecuția împăratului Iulian Apostatul împotriva Creștinismului*, Ed. Anastasia, București, 2009.

³³ Frend, 1952, pp. 213-220.

conciliu ținut la Bagai în Numidia de Sud (24 aprilie 394), la care au participat 310 episcopi favorabili lui Maximian, schisma s-a sfârșit. În anii următori, adepții lui Primian au avut câștig în fața oponentilor, reușind să se susțină legislației lui Teodosie împotriva ereticilor, care trebuia să fie aplicată și în cazul lor. Așa se face că, în ciuda schismei lui Maximian, la anul 390 Biserica donatistă cunoștea apogeul puterii și prosperității sale.³⁴

3. Situația se va schimba odată cu venirea lui Aureliu ca episcop catolic de Cartagina (391-392) și cu hirotonirea lui Augustin ca preot la Hippo Regius (Annaba) în 391, urmată de alegerea sa ca episcop catolic de Hippo în anul 395³⁵. Aureliu, episcopul de Cartagina, era un bun organizator, întărind disciplina credincioșilor săi prin reunirea episcopilor catolici în sinoade regulate (26) în toată perioada episcopatului său, în timp ce Augustin era intelectualul și teologul care putea avea succes în fața oponentilor săi, combătându-i pe donatiști cu tot zelul unui proaspăt convertit de la maniheism. Cei doi au dezvoltat o strategie nouă pentru a-i combate pe donatiști, care conținea trei elemente. În primul rând, ei gândeau să-i caracterizeze pe donatiști caeretici, nu doar ca schismatici, cum făcuse, de pildă, episcopul Optatus de Mileve, catolic și el, și să folosească împotriva lor legislația imperială antieretică existentă. În al doilea rând, să folosească ipocrizia donatiștilor datorită disputelor dintre episcopii lor Primian și Maximian. Iar în al treilea rând, și mult mai important, era acela de a-i prezenta pe donatiști ca fiind dușmani ai Statului Roman, datorită instigărilor la insurecții, violențe și amenințări la stabilitatea, securitatea și ordinea publică dintr-o provincie atât de importantă pentru Imperiu.³⁶

4. La 15 aprilie 394 împăratul Teodosie I a promulgat o lege împotriva ereticilor³⁷, prilej folosit de catolici pentru a-i prezenta nu doar ca schismatici, ci caeretici și dușmani ai Imperiului, care puneau în pericol securitatea romană în Nordul Africii. Situația imperiului nu era deloc ușoară, după împărțirea acestuia în două, înainte de moartea lui Teodosie I în 395. Acestuia i-au urmat cei doi fii, Arcadiu (395-408) în Răsărit și Honoriu (395-423) în Apus, de care ținea și Africa. În anul 401 Alaric și vizigoții au

³⁴ Frend, *Donatisme*, în DECA, 1, p. 718.

³⁵ Johann Nepomuk Espenberger (Einleitung), *Des Heiligen Kirchenvaters Aurelius Augustinus ausgewählte Schriften*, în „Bibliothek der Kirchenväter“, Bd. I, Kempten & München, 1911, pp. XI-XII; Constantin Voicu, *Patrologie*, Vol. II, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București, 2009, p. 306; Maisie Ward, *Gestalten christlicher Frühzeit*, Anton Pustet Verlagsbuchhandlung, München, 1963, p. 322-353; Bernard Ștef, *Sfântul Augustin. Omul, Opera, Doctrina*, Editura Gloria, Cluj-Napoca, 1994, pp. 138-158.

³⁶ John Whitehouse, art. cit., p. 29.

³⁷ *Code Théodosien*, XVI, în „Sources Chrétiennes“, Nr. 497. Éditions du Cerf, Paris, 2005, aici CT XVI, 5, 22; Dragoș Boicu, *Legislația religioasă creștină teodosiană*, Editura ASTRA Museum, Sibiu, 2014.

intrat în Italia³⁸, începând o perioadă dificilă pentru întregul Imperiu. Între 12 februarie și 5 martie 405, împăratul Honorius a trimis în Africa edicte și decrete suplimentare în care acuza Biserica donatistă pentru a-i confisca averile.³⁹ Rezultatul a fost acela că în următorii șase ani donatiștii au pierdut mult din terenul pe care-l avuseseră. În mai 411, a fost întrunită la Cartagina o conferință între catolici și donatiști, sub președinția notarului imperial Marcelin, care era prieten cu Augustin. Catolicii au ieșit victorioși, donatiștii au fost din nou expulzați, iar averile lor au fost confiscate. În anul 412 Honorius a emis un nou edict prin care confirma deciziile celui precedent și poruncește noi măsuri represive împotriva donatiștilor.

Stăpânirea romană în Africa de Nord s-a sfârșit după revolta lui Bonifaciu în anul 428 și după invazia vandalilor lui Geiseric în 429, care au trecut din Spania prin strâmtoarea Gibraltar. Augustin a murit în anul 430, în timpul asedierii cetății Hippo Regius de către vandali, care au cucerit Cartagina în anul 439. Vandalii fiind adepții lui Arie, i-au persecutat atât pe catolici, cât și pe donatiști. O reînviere atât a catolicilor cât și a donatismului s-a petrecut după cucerirea Africii de Nord în anul 533, de către Belizarie, generalul armatei împăratului Iustinian I. Pe la anul 590, într-o corespondență a papei Grigorie I este amintită o oarecare supraviețuire a donatismului în Numidia de Sud, însă după cucerirea Africii de Nord de către arabii musulmani în secolul al VII-lea a dispărut orice urmă de donatism și creștinism în această provincie.⁴⁰

II. Doctrina

1. Până nu demult, se considera că donatiștii nu aveau o doctrină clară, întrucât nu aveau personalități care să fie capabile de un atare efort teologic. Este adevărat că ei nu au avut un teolog de seama lui Optatus de Mileve sau Augustin, însă cercetarea mai nouă a infirmat acest lucru prin recercetarea tocmai a lucrărilor celor doi teologi catolici, dovedind faptul că nici Donatus, nici Parmenian sau Tyconiu nu erau teologi de neărgat în seamă, dimpotrivă. Dificultatea de a putea fi cunoscuți la adevărata lor valoare constă în faptul că operele lor s-au pierdut, iar ceea ce se știe despre ei și despre lucrările lor provine din informațiile pe care le avem de la Optatus de Mileve și de la Augustin, ale căror opere au cunoscut o nouă abordare prin traduceri mai recente în diferite limbi și prevăzute cu stu-

³⁸ John Whitehouse, p. 29.

³⁹ CT XVI, 5, 37 și 38; 6, 3-4 și 5; Frend, *Donatisme*, p. 718.

⁴⁰ John Whitehouse, art. cit., pp. 32-33. Karl Bihlmeyer & Hermann Tüchle, *Kirchengeschichte*, Band I Verlag Ferdinand Schönnigh-Paderborn, 1966, pp. 234-235; A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, Ed. de Ionuț – Alexandru Tudorie, Vasile – Adrian Carabă, Sebastian – Laurențiu Nazăru, Editura Polirom, Iași, 2010, pp. 168-169.

dii de înaltă ținută academică, precum și prin lucrări speciale care abordează tematica aceasta.⁴¹ În acest context nu este lipsită de importanță constatarea lui Frend care, preluând informația de la Augustin (*Ep.* 43 și 44), afirmă că: „Donatiștii au format și laici intelectuali precum Cresconius, autorul unui tratat pentru apărarea lui Petilian, căruia Augustin i-a consacrat patru cărți de răspuns, precum și teologi abili, ca Vitelius Afer sau Tykonius, care a dezvoltat doctrina după care poporul lui Dumnezeu fusese de mult timp divizat în frați adevărați și frați falși, doctrină pe care Donat o comentase insistând asupra acestei separații într-o maiestuoasă teorie privind societatea umană însăși”.⁴²

2. Donatiștii se considerau succesorii Bisericii creștine autentice din Africa de Nord de dinainte de persecuții și, în acest fel, se legau de Sfântul Ciprian al Cartaginei. De la acesta ei au preluat ideea că episcopul este mijlocitorul între Dumnezeu și comunitatea credincioșilor, fapt pentru care ei păstrau cu sfințenie succesiunea episcopală. Comuniunea cu Roma era păstrată în virtutea unei succesiuni a „adevăraților episcopi, iar adevăratul episcop este cel care suferă persecuția, dar nu persecută”.⁴³ De aceea, Biserica donatistă era Biserica *dreptului care suferă*, implicând idealul martiriului, inclusiv al martiriului voluntar, dezaprobat, însă, de Ciprian.⁴⁴ Petilian spune acest lucru foarte clar: „Eu spun, așadar, că El (Hristos) ne-a poruncit să murim pentru credință, pe care fiecare trebuie să o păzească pentru a fi în comuniune cu Biserica. Într-devăr, creștinismul progresează grație morții ucenicilor săi”.⁴⁵ O spusese cu mult înainte și Tertullian: „Sângele creștinilor este o sămânță”.⁴⁶ În Numidia rurală, capelele donatiste adăposteau totdeauna sub altar moaștele unui martir (adevărat sau presupus) și, imediat alături, o vază sigilată care conținea relicve. Cu alte cuvinte, ceea ce conta era *succesiunea martirică*. Și la fel ca în vremea lui Tertullian, martiriul voluntar era acceptat ca dovadă a lucrării permanente a Duhului Sfânt în Biserică. O spune autorul lucrării *Acta Saturnini*, cap. 20: „În Biserica noastră, virtuțile poporului sunt înmulțite prin prezența Duhului. Bucuria Duhului este aceea de a învinge în martiri și de a triumfa în mărturisitori

⁴¹ Amintim aici doar traduceri lucrării lui Optatus, precum și lucrările foarte pertinente publicate de o seamă de cercetători mai noi, ca bine documentata culegere de studii editată de Richard Miles, *The Donatist Schism. Controversy and Contexts*, Liverpool University Press, 2016.

⁴² Frend, *Donatisme*, p. 719.

⁴³ Remus Rus, *Donatism*, p. 195.

⁴⁴ Ciprian, *Epist.* 81; Ioan G. Coman, *Patrologie*, Vol. II, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1985, pp. 93-94.

⁴⁵ Augustin, *Contra litt. Petiliani* II, 89, 196.

⁴⁶ Tertullian, *Apologeticum* 50, 13, BKV 2, 24 (1915); Ioan G. Coman, *Patrologie*, Vol. I, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1984, p. 400; Eliodor Constantinescu și David Popescu, *Apologeticum*, în „Apologeti de Limbă latină, Col. PSB, 3, 1981, pp. 38-109.

(confesori)".⁴⁷ Donatiștii aveau în mare cinste liturghia, de unde și-au luat și strigătul de luptă *Deo laudes*.⁴⁸

3. Din punct de vedere teologic, donatiștii au fost atacați mai întâi de episcopul Optatus de Mileve și apoi de Fericitul Augustin. Dacă cel dintâi îi considera pe donatiști doar frați schismatici, pe care îi aștepta să se reîntoarcă în sânul Bisericii, cel de-al doilea a făcut un pas mai departe, considerându-i eretici, pentru readucerea cărora se putea folosi și brațul secular. Așa se face că în anul 405 a avut loc o nouă intervenție din partea statului, după care, la conferința de la Cartagina, din anul 411, comisarul imperial s-a pronunțat definitiv împotriva donatismului. Cum a ajuns Augustin la ideea că puterea seculară poate fi folosită împotriva ereticilor este una din întrebările care se pune pe bună dreptate. Un răspuns pertinent, între alții, a dat colegul nostru Adrian Podaru într-o excelentă teză de doctorat în care a studiat problema relației dintre Biserică și Stat la Sfântul Ioan Hrisostom și la Fericitul Augustin.⁴⁹ După ce prezintă pe scurt poziția donatiștilor, Podaru delimitează trei faze ale campaniei împotriva donatismului, prima desfășurându-se între anii 391-398, a doua între anii 399-405, și a treia între anii 406-411.⁵⁰ Fiecărei perioade îi corespunde o treaptă nouă în clarificarea ideilor sale. La început, Augustin nu era adeptul folosirii forței împotriva schismaticilor. O spune chiar el când, în *Retractationes*, se referă la cele două cărți *Contra partem Donati*, scrisă în anul 397, mărturisește: „În prima dintre aceste cărți am spus că nu am fost de accord ca schismaticii să fie constrânși în mod forțat la comuniune, prin forța oricărei puteri seculare. Și într-adevăr, la acea vreme nu eram în favoarea acestui demers, de vreme ce încă nu descoperisem cât de mult rău a îndrăznit impunitatea acestora, sau cât de mult ar fi contribuit la îndreptarea lor o disciplină grijulie”. Aceeași poziție o avea și într-o scrisoare trimisă unor donatiști în anul 398, iar după 10 ani, în anul 408, discutând despre schimbarea sa față de folosirea puterii imperiale împotriva donatiștilor, Augustin spunea: ”La început, părerea mea nu era alta decât aceea că nimeni nu trebuie să fie constrâns la unitatea cu Hristos, că trebuie să se acționeze prin cuvânt, să se lupte prin argumentare, să se învingă prin rațiune, pentru a nu-i avea *catholici* doar cu numele pe cei pe care îi cunoșteam eretici declarați”. Concluzia se impunea de la sine: „în această primă perioadă a controverselor purtate de

⁴⁷ Frend, *Donatismus*, p. 721.

⁴⁸ Este interesant că revoluționarii români la 1989 cântau tot un imn bisericesc: „Cu noi este Dumnezeu!”, iar parizienii adunați să vadă cum era mistuită de flăcări catedrala Notre Dame, intonau imne mariale! Și aceasta, la o distanță de aproape două milenii!

⁴⁹ Cf. Adrian-Aurel Podaru, *Autoritate ecleziastică și putere imperială în antichitatea târzie: Sfântul Ioan Gură de Aur și Fericitul Augustin*, Cluj-Napoca, 2010 (acum și în format electronic).

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 294-323.

Augustin cu donatiștii, acesta a fost de partea dialogului, pe care îl socotea mijlocul optim de a ajunge la Adevăr”⁵¹.

Un pas mai departe îl face Augustin în perioada a doua a luptei sale cu donatiștii. El le reamintea acestora, când se plângeau că sunt persecutați de autoritățile civile la instigarea Bisericii Catolice, că ei au folosit frecvent procesele juridice și forța statală pentru a-și pedepsi dizidenții, pe maximilianști, și de a-i alunga din bisericile lor. Apoi, într-o scrisoare din 399 sau 400 se vede că Augustin nici nu acceptă, nici nu respinge idea că este drept ca Biserica să facă apel la autorități pentru ajutor. Prima indicație clară a faptului că Augustin se îndrepta către aprobarea principiului intervenției statale, este lucrarea *Contra Epistulam Parmeniani*, pe care cei mai mulți o datează în jurul anului 400, după care poziția sa se clarifică tot mai mult. Cea mai clară afirmație pentru cea de a doua fază privitoare la folosirea puterii imperiale se află, însă, într-o scrisoare a sa către episcopul donatist Emeritus de Caesarea, căruia îi scria că *catholicii* au cerut ajutorul puterii civile „nu pentru a vă persecute pe voi, ci pentru a ne proteja pe noi împotriva actelor nelegiuite săvârșite de ai voștri”. Avea în vedere, de bună seamă, pe circumcellioni. Ceva mai târziu, în anul 406, Augustin îi scria episcopului donatist Januarius de Casae Nigrae, reluând aceleași argumente: violența și crimele donatiștilor îi constrâng pe *catholici* să ceară aplicarea decretelor imperiale împotriva lor. Concluzia lui Podaru este aceea că în această a doua fază a luptei împotriva donatismului Augustin nu renunță la dialog, care rămâne încă instrumentul preponderent și preferat al său, însă începe să admită apelul la brațul secular. Cu un amendament, totuși: *doar în scop defensiv!* Violenței trebuie să i se răspundă cu violență, atunci când aceasta reprezintă singura modalitate de a-i apăra pe credincioșii *catholici* în fața nelegiuirilor comise de donatiști.⁵² În sfârșit, în cea de a treia fază (406-411), poziția lui Augustin este una clară în favoarea folosirii brațului secular împotriva ereticilor și schismaticilor. „Regii pământului să-L slujească pe Hristos chiar făcând legi în favoarea Lui”, îi scria lui Vincentius la 408. Se pare că avem aici prima întrebuintare a parabolei despre cina cea mare (Luca 14, 16-24), ca o justificare a folosirii coerciției statale împotriva ereticilor – faimoasa doctrină a lui *compelle intrare*.⁵³ După conferința din 411, Augustin a fost activ în efortul de a asigura o largă atenție publică față de hotărârea care-i condamna pe donatiști. El a poruncit ca actele conferinței (*Gesta Collationis*) să fie citite în bisericile diocesei sale și exemplul său să fie urmat și în alte diocese. De asemenea, a întocmit un scurt sumar al Gestei, intitulat *Breviculus Collationis cum Donatistas*, și l-a publicat spre sfârșitul anului 411. Apoi,

⁵¹ *Ibidem*, p. 306.

⁵² *Ibidem*, p. 310.

⁵³ *Ibidem*, p. 315.

pe la anul 416, Augustin revine asupra temei în Omiliile sale la Epistola Sfântului Ioan, spunând că donatiștii sunt adevărații persecutori, nu doar datorită forței și violenței ilegale pe care le folosesc atât de des atât împotriva *catholicilor*, cât și împotriva alor săi, ci fiindcă au divizat Biserica. Totuși, Augustin face în mod repetat apel la înaltele oficialități ale Imperiului, pliedând pentru moderație în pedepsirea donatiștilor condamnați și, mai presus de toate, pentru nefolosirea pedepsei capitate, chiar dacă aceștia se fac vinovați de crimă sau violențe.⁵⁴ Concluzia lui Podaru este una cât se poate de pertinentă: „Cu a treia fază a controverselor împotriva donatismului se cristalizează, așadar, definitiv concepția lui Augustin despre necesitatea folosirii coerciției împotriva schismaticilor. Coerciția are un caracter terapeutic; dacă la baza folosirii ei se află dragostea, dacă e făcută cu gânduri paterne și dacă nu imediat și automat, este mântuirea celor asupra cărora este exercitată, coerciția este nu numai de dorit, ci un imperativ necesar. Deși Augustin a avut în minte un grup-țintă precis când a aprobat acest mijloc „pastoral”, el a creat un precedent periculos pentru evoluția ulterioară a vieții Bisericii, cu consecințe dintre cele mai dramatice”⁵⁵. Afirmatie pe deplin îndreptățită, dacă ne gândim doar la folosirea forței împotriva ereticilor în Evul Mediu. Și mai adăugăm, de acord cu Friend, „că moștenirea donatistă a nonconformismului puritan, care asocia preocuparea pentru integritatea creștină celei de justiție socială, a rămas vie și a continuat să influențeze gândirea creștină din Occident până în zilele noastre”.⁵⁶

III. În loc de Concluzii

Ne oprim aici în demersul nostru punând întrebarea în ce măsură expunerea noastră a acoperit titlul propus spre dezbatere. Credem că nu greșim dacă susținem că, din cele spuse, rezultă că, în cazul donatismului, avem de-a face cu o evoluție a concepției privitoare la definirea termenilor. Ne aflăm în perioada persecuțiilor, când învățătura creștină nu era încă cristalizată, acest lucru urmând să se realizeze de-a lungul mai multor secole. Creștinii erau, pe atunci, mai aproape de timpurile Mântuitorului și ale Apostolilor și trăiau cu intensitate învățăturile Sale, așteptând venirea Domnului. De aceea, orice abatere de la dreapta credință – ca în cazul lapsilor sau al traditorilor – erau aspru pedepsite. Dacă la început cazurile respective erau rezolvate în cadrul comunităților locale, cu timpul, factorilor teologici li s-au adăugat factorii neteologici, care au adâncit separarea dintre creștini, unii devenind mai rigoriști decât ceilalți. În cazul dona-

⁵⁴ *Ibidem*, p. 321.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 323.

⁵⁶ Friend, *Donatisme*, p. 723.

tismului, rigorismul a dus la ruptura în sânul Bisericii africane și a avut ca rezultat constituirea a două Biserici – una catholică, și cealaltă donatistă, care se considerau singurele moștenitoare ale Bisericii adevărate. Din punct de vedere dogmatic, ele aveau aceeași învățătură, deosebiri fiind de ordin disciplinar. Acest fond doctrinar comun îl va face pe episcopul Optat de Mileve să-i considere pe schismaticii donatiști doar frați rătăciți, pe care se străduia să-i readucă în sânul Bisericii catholice doar cu ajutorul cuvântului. Mai târziu, în special prin teologia Fericitului Augustin și intervenția puterii seculare în reprimarea schismaticilor, donatiștii vor fi considerați eretici, fapt pentru care li se vor aplica legile imperiale în vigoare. Aveau, însă, aceeași învățătură dogmatică și unii și alții, ceea ce ar fi putut duce, ulterior, la o împăcare. Cucerirea arabă va duce la dispariția ambelor Biserici africane, iar astăzi chestiunea refacerii unității creștine se pune în cu totul alți termeni. Considerăm, așadar, că, pe drept cuvânt, istoriografia actuală vorbește despre „Schisma donatistă”, nu despre „Erezie donatistă”. Sperăm, însă ca cercetările viitoare să aducă un plus de clarificare și în această problemă.

Bibliografie

AUGUSTIN: Scrieri împotriva donatiștilor:

1. *Der Psalm gegen die Partei des Donatus*
2. *Gegen den Brief des Parmenianus; Drei Bücher*
3. *Über die Taufe gegen die Donatisten, Drei Bücher*
4. *Gegen das Schreiben des Petilianus, Drei Bücher*
5. *Brief an die Katholiken gegen die Donatisten, vulgo, Über die Einheit der Kirche*
6. *Gegen den Grammatiker Cresconius aus der Parte des Donatus*
7. *Über die einmalige Taufe gegen Petilianus*
8. *Auszug aus dem (Religions)-Gespräch mit den Donatisten*
9. *An die Donatisten nach dem Religionsgespräch*
10. *Anden donatistischen Bischof Emeritus nach dem Religionsgespräch*
11. *Über die Verhandlungen mit dem Donatistenbischof Emeritus von Cäsarea*
12. *Gegen den Donatistenbischof Gaudentius.*
13. AUGUSTINUS, *Antidonatistische Schriften*, übers. von Michael PETSCHENIG, 3 Bde., 1908 CSEL 51-53.
14. AUGUSTIN, *Du Baptême contre les Donatistes*, Ediție electronică, 29. Ianuarie 2021 (<https://bkv.univ.unifr.ch>).
15. Augustin, *Contre les lettres de Pétilien*, ediție electronică, 29. Ianuarie 2021 (<https://bkv.univ.unifr.ch>).

Pentru întreaga operă a lui Augustin vezi Site-ul electronic al Pontificium Institutum Patristicum Augustinianum in Rom.

- Acta Concilii Carthaginense: *Actes de la conference de Cartage en 411*, 4 vol, éd. S Lancel, „Sources Chrétiennes” 194/195/224/373, Les Editions du Cerf, Paris, 1972 - 1991.

- Karl BAUS, Hans Georg BECK, Eugen EWIG, Hermann Josef VOGT, *Die Kirche in Ost und West von Chalkedon bis zum Frühmittelalter (451-700)*, in: Hubert JEDIN (Hrsg.), „Handbuch der Kirchengeschichte” Band II „Die Reichskirche nach Konstantin dem Großen”, Zweite Auflage, Herder Verlag Freiburg im Breisgau, 1982, S. 180-284.

- Angelo di BERARDINO (ed.), *Dictionnaire Encyclopedique du Christianisme Ancien*, Tome I-II, Editions du Cerf, Paris, 1990.

- Karl BIHLMAYER und Hermann TÜCHLE, *Kirchengeschichte*. Erster Teil, *Das christliche Altertum*, Achtzehnte Auflage. Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1951.

- Dragoș BOICU, *Legislația religioasă creștină teodosiană*, Editura ASTRA Museum, Sibiu, 2014.

- Hartwin BRANDT, *Konstantin der Grosse. Der erste christliche Kaiser*, Verlag C. H. Beck, München, 2006.

- Nicolae CHIFĂR, *Mișcarea donatistă și Dinastia Constantiniană*, în Vasile- Adrian CARABĂ, Sebastian-Laurențiu NAZĂRU, Ionuț-Alexandru TUDORIE (coord.), „Biserică și Stat. Perspective teologice și istorice”. Studii în memoria Părintelui Profesor Adrian GABOR, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2019, pp. 125-138.

- CODE THÉODOSIEN XVI, „Sources Chrétiennes”. Tome I-II, 497 et 531, Les Editions du Cerf, Paris, 2005/2009.

- Eliodor CONSTANTINESCU și David POPESCU, *Apologeticum*, în „Apologeți de limbă latină”, PSB 3, București, 1981. Georg DENZLER und Carl ANDRESEN, *Wörterbuch Kirchengeschichte*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1997.

- EUSEBIU de Cesareea, *Scrieri*, Partea întâia, *Istoria Bisericească. Martirii din Palestina*. Trad. Prof. Teodor BODOGAE, Colecția „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 13, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987.

- Johan Nepomuk ESPENBERGER (übers.), *Des Heiligen Kirchenvaters Aurelius Augustinus ausgewählte Schriften*, in „Bibliothek der Kirchenväter” Bd. I, Kempten & Muenchen, 1911.

- Karl Suso FRANK, *Lehrbuch der Geschichte des Alten Kirche*. 2. verbesserte Auflage, Ferdinand Schöningh, Paderborn-München-Wien-Zürich, 1997.

- Wiliam Hugh Clifford FRENED, *The Donatist Church. A Movement of Protest in Roman North Africa*, Oxford, At the Clarendon Press, 1952, Neudruck, dritte Auflage, 1983.
- Klaus Martin GIRARDET, *Kaisergericht und Bischofsgericht. Studien zu den Anfängen des Donatistenstreit (313-315) und zum Prozess des Athanasius von Alexandrien (328-346)*, Bonn 1975.
- Klaus Martin GIRARDET, *Konstantin der Grosse und das Reichskonzil von Arles (314)*, în: Damaskinos PAPANDREOU, Wolfgang A. BIENERT, Knut SCHÄFERDIEK (ed.), *Oecumenica et Patristica. Festschrift für Wilhelm Schneemelcher zum 75. Geburtstag*, Stuttgart, W. Kohlhammer, 1989, S. 151-174.
- Ernst Ludwig GRASMÜCK, *Coercitio. Staat und Kirche im Donatistenstreit*. Bonn 1976.
- Anastasios KALLIS, *Von Adam bis Zölibat. Taschenlexikon Orthodoxe Theologie*, Theophano Verlag, Münster, 2008.
- Volkmar KEIL (Hrsg.), *Quellensammlung zur Religionspolitik Konstantins des Grossen*, „Texte zur Forschung”, Band 54, Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 1995, Sonderausgabe, 2007.
- Bernhard KRIEGBAUM, *Donatismus, Donatisten*, „Lexikon für Theologie und Kirche”, Bd. 3, Herder-Freiburg im Breisgau, 1955.
- Pierre de LABRIOLLE, *Histoire de la littérature latine chrétienne*, Paris, 1924.
- Ioan-Vasile Leb, *Die Einheit der Kirche bei dem heiligen Cyprian von Karthago*, „Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă Cluj-Napoca, tomul III, 1994-1996, Editura Arhidiecezana, Cluj-Napoca, 1999, pp. 51-65.
- Hans LIETZMANN, *Geschichte der Alten Kirche*, Band 3, Verlag Walter de Gruyter, Berlin, 1961.
- Pierre MARAVAL, *Le Christianisme de Constantin à la conquête arabe*, Presse Universitaires de France, Paris, 2001.
- Richard MILES (ed.), *The Donatist Schism. Controversy and Contexts*, „Translated Texts for Historians” (TTH), Liverpool University Press, 2016.
- Optat de Mileve, *Traité contre les donatistes*. Introduction, texte critique, traduction et notes par Mireille LABROUSSE. „Sources Chrétiennes” 412 et 413. Tome I-II, Les Editions du Cerf, Paris, 1995 et 1996.
- Optatus von Mileve: *Contra Parmenianum Dogmatistam – Gegen den Donatisten Parmenianus*. Lateinisch und deutsch. Eingeleitet und übersetzt von Hermann-Josef Sieben (*Fontes Christiani*, Bd. 56), Herder, Freiburg im Breisgau 2013.
- OPTATUS, *Against the Donatists*. Translated and edited by Mark EDWARDS, „Translated Texts for Historians” (TTH), Liverpool University Press, 1997 – Ediție electronică.

- Adrian-Aurel Podaru, *Autoritate ecleziastică și putere imperială în Antichitatea Târzie. Sfântul Ioan Gură de Aur și Fericitul Augustin*, Cluj-Napoca, 2010 (acum și electronic).
- David POPESCU, *Sfântul Ciprian: „Către Donatus”*, *Despre Unitatea Bisericii ecumenice*, PSB 3, București, 1981.
- Ioan RĂMUREANU, *Persecuția împăratului Iulian Apostatul împotriva Creștinismului*, Editura Anastasia, București, 2009.
- Adolf Martin RITTER, *„Kirche und Staat” im Denken des frühen Christentums*, Peter Lang, Bern, 2005.